

**В.У. Русак**

## **КАНСТРУКЦЫІ З СІНТАКСІЧНЫМ ПАЎТОРАМ У МОВЕ МАСТАЦКАГА ТВОРА: СТРУКТУРА І СТЫЛІСТЫЧНАЕ ВЫКАРЫСТАННЕ**

Адна з галоўных задач лінгвістычнай стылістыкі – вывучэнне сістэмы стылістычных прыёмаў і сродкаў выразнасці, накіраваных на эфектыўнае выражэнне зместу. Сярод гэтых сродкаў і прыёмаў належнае месца адводзіцца адзінкам экспрэсіўнага сінтаксісу, на неабходнасць вывучэння якіх неаднаразова ўказвалі акадэмікі В.У. Вінаградаў, А.І. Яфімаў і іншыя.

У сістэме экспрэсіўных сінтаксічных сродкаў адметнае месца займаюць канструкцыі з сінтаксічным паўторам. Сутнасць сінтаксічнага паўтору заключаецца ў “агульнасці канструкцый, не звязаных лексічнай тоеснасцю” [2, с. 57]: сінтаксічная канструкцыя аднаго выказвання паўтараецца ў наступным выказванні з іншым ці часткова іншым лексічным напаўненнем. Такім чынам, для сінтаксічнага паўтору неабходна дзве ці больш аднатыпных сінтаксічных канструкцый, якія звычайна называюць паралельнымі.

Даследчыкі сінтаксічнага паўтору вылучаюць тры ўмовы паралелізму: аднолькавая колькасць членаў у канструкцыях, аднолькавыя адносіны паміж членамі канструкцый і аднолькавы парадак слоў [1; 3]. Пры захаванні ўсіх умоў канструкцыі лічацца паралельнымі поўнаасцю, пры парушэнні хоць адной з умоў паралелізму мае месца так званы няпоўны (частковы) паралелізм.

Багаты матэрыял для назірання за структурай і стылістычным выкарыстаннем канструкцый з сінтаксічным паўторам дае мова твораў беларускага паэта, празаіка, нарысіста Янкі Сіпакова. Найперш звернем увагу на тыпы сінтаксічна паралельных канструкцый паводле іх суаднесенасці з межамі сказа. Іх у мове твораў Я.Сіпакова тры, а іменна: сінтаксічна паралельныя часткі сказа, паралельныя цэлыя сказы і паралельныя групы сказаў.

Сінтаксічны паўтор частак сказа прадугледжвае аднатыпную будову канструкцый з аднароднымі членамі і аднолькавую структуру частак складанага сказа: *Дні і ночы, тыдні і месяцы расказваў вязень усё, што ведаў пра свой народ, пра яго веліч і славу, пра яго нягоды і засмучэнні, пра яго ворагаў і дабрадзеяў, пра яго годнасць і чысціню* (“Яма”); *Яго вочы прывыклі да яе вачэй, яго рукі прывыклі да яе рук, яго дыханне*

*прывыкла да яе дыхання* (“Лета з мятлушкамі”); *Яны баяцца ўсяго – баяцца, каб не захварэць, каб не памерці, каб не выгналі з работы, каб не пасадзілі ў турму... Каб, каб, каб...* (“Выгнанне дэманаў”).

У першым сказе паралелізм ахоплівае канструкцыі з аднароднымі дапаўненнямі, у другім – адносна раўнапраўныя часткі складанага бяззлучнікавага сказа, у трэцім – аднародныя даданыя часткі складаназалежнага сказа.

Другі структурны тып паралельных канструкцый – гэта паралельныя цэлыя сказы, простыя і складаныя. Напрыклад: *Зараз і час, і прастора зніклі для яго. Вецер знік. Холад знік. Душа знікла* (“Клетка”); *Але ніхто не пераняў яе. Ніхто не адраіў. Ніхто не сказаў: “не бяры”* (“Знаёмыя жнівеньскія сны”); *Хіба можна рабіць нешта добрае, калі самі злыя? Хіба можна быць святым, калі думкі нашы далёкія ад святасці?* (“Выгнанне дэманаў”).

У першым прыкладзе тры паралельныя сказы, усе яны простыя, двухсастаўныя, неразвітыя, з аднолькавым парадкам слоў (дзеянік перад выказнікам). Канструкцыі са “Знаёмых жнівеньскіх сноў” вельмі блізкія па структуры (сказы простыя, з аднолькавым парадкам галоўных членаў сказа і іх марфалагічным выражэннем (дзеянік, выражаны займеннікам, выказнік – дзеясловам прошлага часу з адмоўем не). Аднак у структуры апошняга сказа прысутнічае элемент *не бяры*, які не мае адпаведнікаў у дзвюх папярэдніх паралельных канструкцыях. Таму прыведзены прыклад можна разглядаць як з’яву няпоўнага паралелізму з парушэннем першай умовы паралельнасці – аднолькавай колькасці членаў ва ўсіх паралельных канструкцыях. Апошні прыклад ілюструе структурна аднатыпныя пыталыя складаназалежныя сказы з даданымі часткамі ўмовы.

Да трэцяга тыпу паралельных канструкцый адносіцца паралелізм груп сказаў. Напрыклад: *Паспрабавалі гуляць у фанты. Не, нешта не тое... Хоць мы і стараліся ўсё рабіць, як і раней. Паспрабавалі аднавіць нашы вясёлыя хованкі. Не, нецікава... Хоць мы і стараліся крычаць нават болей, як раней* (“Акно, расчыненае ў зіму”).

У структуру паралельных груп ў гэтым ўрыўку ўваходзіць па тры сказы: першыя сказы аднасастаўныя пэўна-асабовыя, другія – безасабовыя, адмоўныя, трэція – парцэляваныя даданыя часткі складаназалежных сказаў з уступальнымі адносінамі.

*А мне яшчэ і сёння памятаюцца два выбухі. Адзін – гулкі і моцны, які аж скалануў лес. Гэта Пеця з падлеткамі знайшлі недзе снарад і ўзарвалі*

*яго ў лесе. Другі – ціхі, ледзь чутны... Гэта немцы, пачуўшы выбух, выехалі ў лес і злавiлі там Пецю (“Акно, расчыненае ў зіму”).*

У гэтым прыкладзе паралельныя групы складаюцца з двух сказаў. У структуру першай групы ўваходзяць другі і трэці сказы з прапанаванага ўрыўка, у структуру другой – чацвёрты і пяты.

Аднатыпныя канструкцыі ў мове ўзнікаюць па аб’ектыўных прычынах, такіх, як усхваляванасць таго, хто гаворыць, у момант абурэння, гневу ці радасці, імкненне ў дыялагічным маўленні пабудаваць другую рэпліку па той самай сінтаксічнай схеме, што і першая, няўменне выразіць свае думкі ў больш скаладанай форме, імкненне супаставіць перажыванні чалавека са з’явамі прыроды.

У мове мастацкай літаратуры сінтаксічны паўтор мае стылістычную накіраванасць, становіцца сродкам актывізацыі перажыванняў і эмоцый у чытача ці слухача. Аналіз фактычнага матэрыялу, выбранага з твораў Я. Сіпакова, дазволіў вылучыць шэраг функцый сінтаксічнага паўтору.

- Паралелізм выступае як сінтаксічны сродак выражэння працягласці або паўтаральнасці дзеяння: *Ляцелі над садамі, дзе ўвачавідкі большалі і даспявалі яблыкі. Ляцелі над стагамі, якія ён паспеў паставіць ужо* (“Лета з мятлушкамі”); *Мiналі дні і ночы, а ён не заўважаў іх. Мiналі тыдні і месяцы, а ён не адчуваў гэтага* (“Яма”).

Як бачым, сказы ў кожнай пары пабудаваны па адной схеме: у першым прыкладзе абодва сказы складаназалежныя з даданымі азначальнымі, у другім – складаназлучаныя са злучнікам **а** паміж часткамі. Паралельная арганізацыя сказаў у спалучэнні з анафарай стварае ўражанне працягласці дзеяння і надае ўрыўку рытмічнасць.

- Паралелізм ужываецца для разгорнутай характарыстыкі прадмета, з’явы. Напрыклад: *Ды і наогул, што гэта за край такі – бела-зялёны Сібір?*

*Сібір, якім здаўна, горш чым турмою, палохалі нашых дзядоў і прадзедаў.*

*Сібір, куды на тры гады, нібы ў глухую адзіночную цэлю, быў кінуты Уладзімір Ільіч Ленін.*

*Сібір, які сёння выгадаваў цэлую сям’ю электрастанцый, новабудоўляў, гарадоў, заводаў.*

*Сібір, куды пехатою і на ламаных калёсах амаль цэлае стагоддзе ішлі і ехалі беларусы – ішлі ўсяго толькі па кавалак хлеба (“Па зялёную маланку”).*

Агульнасць будовы сінтаксічных адзінак з гэтага прыкладу ў тым, што ўсе сказы складаныя, у структуру першай часткі кожнага сказа ўваходзіць толькі адно слова – Сібыр, якое паясняецца даданай азначальнай. Акрамя таго, ўсе сказы вылучаны ў асобныя абзацы, што дазваляе лагічна выдзеліць кожную думку.

- Выкарыстанне сінтаксічнага паралелізму дазваляе перадаць усхваляванае маўленне і мысленне: *А малая ўжо расказвала дзядзьку Мішу свае навіны – усе падрад: “ А яшчэ ў нас кошка кацянілася — няць кацянятак прывяла... А яшчэ ў нашага Жучка нага баліць – на пчалу стаў... А яшчэ ўчора мой татка маю мамку цалаваў... Я сама бачыла ”* (“Госць пад час сенакосу”); *Люблю, люблю, люблю. А ты ведаеш, як прачнуцца ўночы і адчуць рукою сценку канапы. Люблю, люблю, люблю. А ты ведаеш дзікунства і горыч маёй рэўнасці. Люблю, люблю, люблю. А ты ведаеш, як невыносна думаць, што ў нас няма будучыні і ніколі не будзе нашага сына* (“Лета з мятлушкамі”).

Паралелізм сказаў у прыкладзе з апавядання “Госць пад час сенакосу” падкрэслівае ўсхваляванасць маленькай гераіні, жаданне дзяўчынкі расказаць госцю – новаму чалавеку ў хаце – пра ўсё як мага хутчэй. Сказы складаныя, дзвюхчасткавыя, з бязлучнікавай сувяззю, пры гэтым другія часткі кожнага сказа няпоўныя, бо апущаны дзейнікі.

Своеасаблівы паводле кампазіцыі і другі прыклад. Сказы маюць не толькі аднолькавы пачатак і сінтаксічную арганізацыю (гэта складаназлучаныя сказы са злучальным словам **як**), але яшчэ і звязаны своеасаблівым рэфрэнам *Люблю, люблю, люблю*, які адыгрывае важную ролю ў рытміка-інтанацыйным афармленні выказвання і падкрэслівае сканцэнтраванасць гераіні на адной думцы – на сваім нешчаслівым каханні.

- Сінтаксічны паралелізм – гэта сродак выражэння падабенства. Напрыклад: *“Святлінка ты мая! – адразу расчулена выдыхнуў ён. – Я дарую табе вось гэты востраў! І прашу: будзь на ім царыцаю.” – “Каханы мой! – прашаптала яна. – Я прымаю твой шчодры падарунак і загадваю: будзь заўсёды маім царом!”* (“Двое для двух”); *“Харошая мая..” – І на палатняных штанах з’явіўся новы пісяг. – “Слаўны мой ...” – І на блакітнай спадніцы ўзнік яшчэ адзін шрам* (“Катаванне на стайні”).

Аднолькавая сінтаксічная арганізацыя рэплік герояў і слоў аўтара перадае адзінства думак персанажаў, іх падабенства. І ў першым, і ў другім прыкладзе дзякуючы сіметрычнай сінтаксічнай будове тэксту выразна

праяўляецца жаданне пісьменніка паказаць сапраўднае каханне, духоўную еднасць, узаемнае палкае пачуццё.

Паралелізм у дыялогу асабліва яскрава падкрэслівае падабенства герояў тады, калі яны самі імкнуцца паказаць сваю адметнасць, індывідуальнасць: *“Ты левая!” – грэбліва, са злосцю, нібы ў нейкім вельмі жахлівым злачынстве абвінавачвае сваю родную сястру правая рука. “А ты правая!” – яшчэ з большай нянавісцю кідае ёй цяжкі вырак другая рука. “Левая, левая!” – назалецца, дражніцца, насмешліва тыцкаючы ў бок сваёй копіі пальцам, правая рука. “Правая, правая!” – здэкліва адказвае ёй тым жа самым левая рука (“Усё, што па пары”).*

Аўтар наўмысна аднолькава будзе рэплікі сваіх гераінь: паказвае, што пры ўсім іх жаданні выдзеліцца, яны падобныя, бо і паводзяць сябе, і нават гавораць аднолькава.

- Паралелізм сінтаксічных канструкцый у Я. Сіпакова ўжываецца і для пераканання. Напрыклад: *Дрэнна мне ў жыцці, горды мужчына. Няўтульна і няўпэўнена мне ў жыцці, горды мужчына. Адзінока і непрыкаянна мне ў жыцці, горды мужчына.* (“Лета з мятлушкамі”).

Аднолькавая сінтаксічная структура ўсіх трох сказаў у спалучэнні з паўторам зваротка дае магчымасць эфектыўна ўздзейнічаць на субяседніка, у сціслай, лаканічнай форме перадае эмацыянальны стан гераіні, дазваляе немнагаслоўна, без доўгіх разважанняў пераканаць, упэўніць чытача і адрасата ў шчырасці яе пачуццяў.

- Паралелізм пыталых сказаў – гэта сродак інтэнсіфікацыі пытання. Напрыклад: *Ці не цябе гэта папярэджвалі: “Каханне ў нас забаронена”? Ці не цябе гэта перасцерагалі: “Не пажадай жонкі бліжняга сваяго”? Ці не табе цярпіва тлумачылі: “Нам не трэба дзяцей”? (“Клетка”); А хіба вось так вольна, без прымусу хадзіць, як вы звычайна ходзіце, не баючыся, што нехта вам крыкне: “Назад! Нельга!” – не свята?! А хіба стаяць, дзе хочаш, рабіць, што хочаш, хлядзець куды хочаш і на што хочаш, і не чуць жахлівага, балючага, як нагайка: “Назад! Нельга!” – не свята?! (“Чужаніцы”).*

Дзякуючы паралелізму пытанні становяцца экспрэсіўнымі, набываюць рытарычнае гучанне, бо адказы на іх відавочныя. Паралелізм пыталых сказаў у спалучэнні з лексічнымі паўторамі (у першым прыкладзе ўжываецца анафара, у другім – анафара ў спалучэнні з паўторам усяго сказа прастай мовы) дазваляе не толькі задаць пытанне, але і эмацыянальна сцвердзіць: “цябе папярэджвалі і перасцерагалі не раз” – у першым выпадку, “быць вольным – свята” – у другім.

• Сінтаксічны паралелізм – гэта і сродак рытмічнай арганізацыі тэксту, ён сінтаксічна вылучае пэўную частку выказвання, падкрэслівае яе эмацыянальнае гучанне. Напрыклад: *Яго вынослівасць скінецца бядою. Яго юнацтва знішчыць яго сталасць. Яго здароўе задушыць і самога сябе, і маці таксама...* (“Клетка”); *Чалавек глядзеў на кветкі і травы, якія пакуль што не ўбачыў і не засведчыў, не сістэматызаваў ніводзін батанік. Чалавек глядзеў на дрэвы, якія не трапілі на вока ніводнаму прыродазнаўцу* (“Тысячагадовы дзень”).

У прыкладзе з апавядання “Клетка” сказы кароткія, а таму рытм чаканны, адрывісты, што перадае ўсхваляванасць, занепакоенасць героя. У другім прыкладзе сказы доўгія, а таму рытм плаўны, паведамленне вядзецца спакойна, нетаропка, што падкрэслівае засяроджанасць і ўраўнаважанасць апавядальніка.

Прааналізаваныя моўныя факты раскрываюць стылістычныя магчымасці прыёма паралелізму толькі часткова. У мове мастацкага твора канструкцыі з сінтаксічным паралелізмам ужываюцца з разнастайнымі стылістычнымі мэтамі, валодаюць незвычайнай эмацыянальнасцю, становяцца сродкам актывізацыі семантыкі выказвання, сігналам, які вядзе да разгадкі ідэі тэксту.

### Літаратура

1. Астафьева И.М. Виды синтаксических повторов, их природа и стилистическое использование: автореф. дис. ... канд. филолог. наук. М., 1962. 23 с.
2. Кожина М.Н. Стилистика русского языка. М.: Просвещение, 1977. 223 с.
3. Рабчинская И.А. Синтаксический параллелизм как способ организации сложных конструкций: автореф. дис. ...канд. филолог. наук: 10.02.01 / Бел. гос. ун-т. им. В.И. Ленина. Минск, 1976. 23 с.

### А.В. Солахаў

#### ПАРАЎНАННЕ ЯК УНУТРАНАЯ ФОРМА НЕКАТОРЫХ ІНДЫВІДУАЛЬНА-АЎТАРСКІХ СЛОЎ

Унутраная форма слова разглядаецца лінгвістамі як “першапачатковае яго значэнне, у аснову якога пакладзена якая-небудзь прымета прадмета або з’явы” [1, с. 44]. Імкнучыся знайсці свежы, ёмкі мастацкі вобраз, паэты нярэдка звяртаюцца да словатворчасці. Многія індывідуальна-аўтарскія словы ўздзейнічаюць на чытача актуалізаванай унутранай формай, аснову якой складае параўнанне.